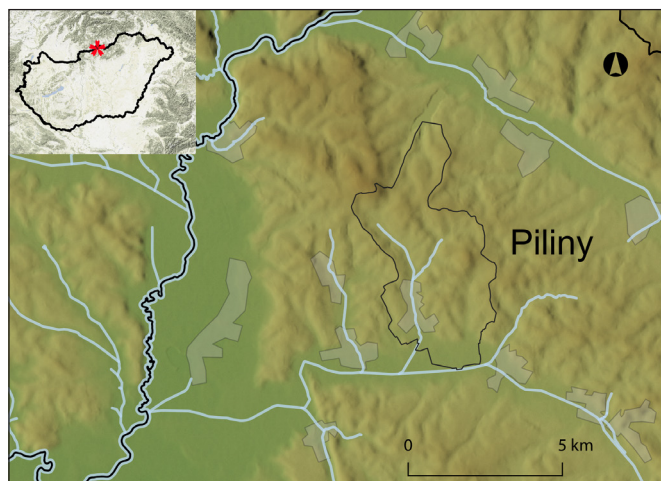

„A NYÁRYAK NYOMÁBAN”

A magyar régészet elfeledett lelőhelyeinek felkutatása Pilinyben

GUBA SZILVIA¹ – TANKÓ KÁROLY²Magyar Régészet 9. évf. (2020), 2. szám, pp. 20–27. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.2.4>

Piliny község ma egy pár száz lelket számláló kis nógrádi település a festői Görbeország³ egyik rejtett zugában, ugyanakkor a magyar régészet születésének fontos színtere, ahol elévülhetetlen kutatási eredményeket értek el a község egykori birtokosai, a Nyáry család tudomány iránt elkötelezett tagjai. Kitartó gyűjtő- és feldolgozó munkájukkal a rokon szálakon is kötődő nagy előd, Kubinyi Ferenc munkásságát folytatták, és hozzájárultak a település őstörténetének megismerését szolgáló, már akkor tájt világhírű régészeti kutatáshoz. Jelen írásunkban a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott kutatási projektünk eredményeiről számolunk be, melynek célja a báró Nyáry Jenő és fia, Albert által végzett feltárások helyszíneinek hitelesítése volt.

1. kép. Piliny közigazgatási területe és geomorfológiai környezete (rajz: Guba Sz.)

Piliny község Északkelet-Magyarországon, Nógrád megyében található, ahol az Ipoly folyó vízgyűjtőjéhez tartozó Ménes-patak kelet–nyugati irányú völgyéhez a Nagypatak észak–dél irányú völgye csatlakozik (1. kép). A kitűnő földrajzi és környezeti tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a terület a Kárpát-medence régészeti emlékeinek páratlanul gazdag helyszínévé váljon.

„AZ ILY [...] KÖRÜLTEKINTÉSSEL FELHALMOZOTT ANYAG NEMSOKÁRA PILINT HAZÁNK EGYIK LEGKITŰNŐBB NEVEKÉNT FOGJA MEGŐRÖKÍTENI”⁴

A környék régészeti megismerése a 19. század második felében indult, amikor Nyáry Jenő még testvérel, Alberttel kezdett leleteket gyűjteni a helybeliektől és a község határában. A leletek felszínre kerülését nagyban elősegítette a Nyáry-uradalomban akkortájt üzembe helyezett gőzgép vontatású eke, amely az addig műveletlen gyepterületek feltörését lehetővé tette. Az ígéretesnek tűnő dombokon – a Sirmányon, Leshegyen, Várhegyen és a Borsóson (2. kép) – ásatásokra is sor került (NYÁRY J., 1869, 266–267; 1870, 125–129; 1873, 16–23; NYÁRY A., 1902, 210–241; 1904, 50–70). Az utóbbin Nyáry Jenő kb. 200 őskori sírt tárt fel, és az előkerült főként bronz-, kisebb részben vasleletekről az *Archaeologiai Értesítő* első számaiban tudósított (NYÁRY J., 1869, 266–267; 1870, 125–129). A publikált leletek között ugyanakkor edények, agyag pecsétlők, aranyból és elektronból készült, állatfejben végződő spirálkarikák, valamint egy állatalakot formázó bronznyél szerepelt. Szó esik néhány konyhamaradékot tartalmazó, valószínűleg települési objektumról is, amelyekből agyag állatfigurák kerültek közlésre (NYÁRY J., 1870, 125–129).

Az addig páratlan leleteknek számító impozáns tárgyak az 1876-ban Budapesten megrendezett nemzetközi régészeti kongresszuson is bemutatásra kerültek, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a leleteket széles

¹ Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény. E-mail: gubaszilvi@gmail.com

² MTA-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport, Budapest. E-mail: tanko.karoly@btk.elte.hu

³ Így hívta Mikszáth Kálmán a Nógrádi-dombvidéket, értve ezalatt nem csak az utak kanyarulatait, de a hegyek hajlását és az emberek esze járását is.

⁴ Rómer Flóris, 1873.

tudományos körben megismerjék (HAMPEL, 1876, 70–81, 107–116; 1886, Taf. 70, 1–10; 71, 2–12). Elsősorban ennek révén válhatott a lelőhely a térség késő bronzkori műveltségének, a Piliny-kultúrának a névadójává – igaz, erre csak néhány évtizeddel később került sor (EISNER, 1933, 91). Másrészt a Borsóson feltárt kora vaskori sírleletek alapján először határoztak meg szkíta emlékanyagot a Kárpát-medencében (RÓMER, 1878, 183; HAMPEL, 1893, 385–407; REINECKE, 1897, 1–27). Harmadrészt pedig a Szob és Szendrő határában talált vasleletek mellett a Borsóson előkerült vas fegyverek tették lehetővé a kelták késő vaskori jelenlétének az első régészeti bizonyítását Magyarországon (PULSZKY,

2. kép. Pilinyi régészeti lelőhelyek: előtérben a Leshegy, mögötte a Borsós és a Sirmány, jobbra, a háttérben magasodik a Várhegy (fotó: Tankó K.)

3. kép. a: Csetneki Jelenik Elek 1878-ban készült leírása és vázlata a pilinyi sírokból kiásott edényekről; b: Érdy Lutzenbacher János által 1871-ben közölt leletek Pilinyről; c: a Piliny-kultúra jellegzetes edénytípusai Zagyvapálfalváról (fotó: Guba Szilvia)

1879; TANKÓ, 2019, 159–161). Piliny gazdag régészeti emlékeiről tehát 150 éve van tudomása a magyar és a nemzetközi régészettudománynak (3. kép). Jelentőségük vitathatatlan, az előkerülésük pontos helye azonban az idők során feledésbe merült.

AHOL NINCS PILINY-KULTÚRA: A VÁRHEGY

A Nyáryak kutatási helyszíneinek nyomában először a község határában emelkedő Várhegyet vetjük célba, mivel a keresett urnatemető Nyáry Jenő feljegyzései szerint az „őstelep” mellett került elő. A Várhegyen elsőként Nyáry Albert végzett ásásokat, amely során a plató körül kettős árokból és sáncból álló erődítést azonosított (NYÁRY A., 1909, 415). A lelőhelyet sánccal való erődítettége és teraszos kialakítása miatt földvárként tartjuk számon. A 386 m tengerszint feletti magasságú, platószerű csúcs (4. kép) a késő bronzkort kutatók körében tévesen a Piliny-kultúra erődített telepeként tudatosult (KEMENCZEI, 1967, 233; FURMÁNEK, 1977, 260) annak ellenére, hogy eddig kizárólag késő rézkori, ill. kora és középső bronzkori településanyagot azonosítottak a lelőhelyen (KALICZ, 1968; Patay, 1995; PATAY, 1999).

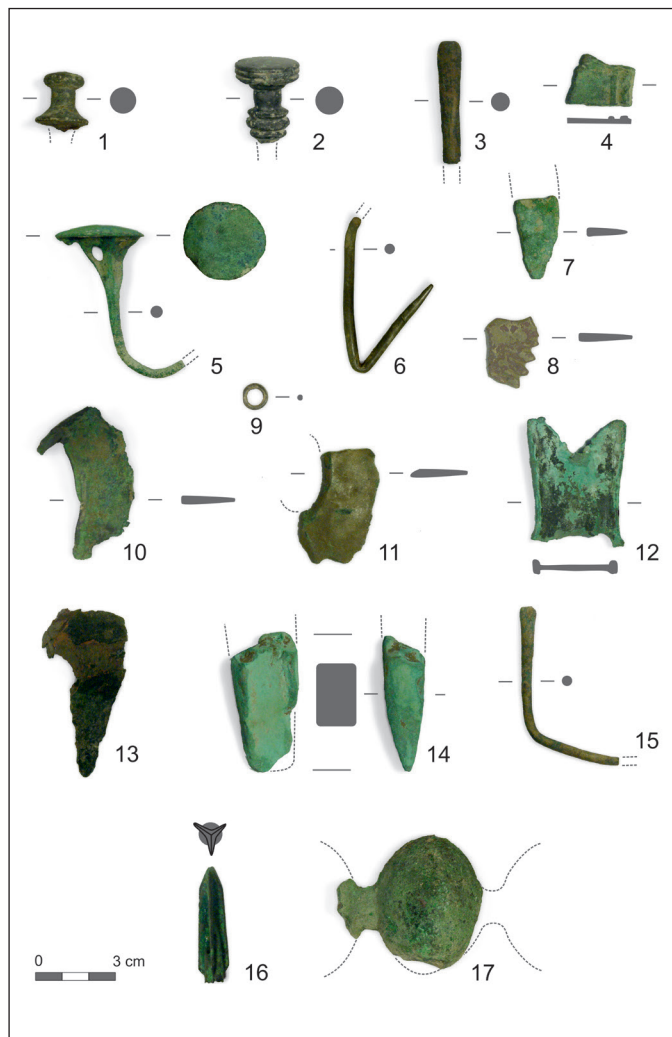
4. kép. Piliny-Várhegy látványa a Leshegyről (fotó: Tankó K.)

A jelenleg sűrű bozótos hegytetőn korlátozott felszíni megfigyelésre, leletgyűjtésre és fémkeresős vizsgálatra került sor. A 19. századi szőlőműveléssel és a 20. századi kőbányászattal az erődítést elhordták, melynek nyomait szakavatott szemek sem tudták beazonosítani (NOVÁKI et al., 2017). Az eredeti célkitűzésünk, a Várhegy erődítéseinek dokumentálása így nem valósulhatott meg, a geodéziai felmérés csupán a plató széleinek rögzítésére korlátozódhatott. Reményeink szerint egyéb lelőhely-diagnosztikai eljárásokkal (elsősorban LiDAR segítségével) az egykori árkok a jövőben vizsgálhatóvá válhatnak. A felszínen gyűjtött kerámia meghatározása megerősíti a korábbi megfigyelést, mely szerint a lelőhely a késő rézkorban (Baden-kultúra), valamint a kora és középső bronzkorban (Hatvan-kultúra) volt lakott. A terület fémkeresős kutatása csekély eredménnyel szolgált. Mindössze két, szintén késő rézkori, továbbá kora és középső bronzkori időszakra jellemző (BONDÁR, 2019) vékony bronz ár került elő. Ez egyrészt a terület intenzív illegális kutatásának köszönhető, de tükrözi a két települési horizont jellemzően alacsony fémfelhasználási szokását is.

AHOL VAN PILINY-KULTÚRA: A BORSÓS

A projektünk egyik nagy vállalkozása a Borsós régészeti lelőhely-azonosítása és korhatározó leletanyaggyűjtése volt. A felfedezése óta eltelt több mint 150 év alatt a lelőhely pontos helye feledésbe merült, azóta a megtalálására irányuló korábbi kísérletek rendre sikertelenek voltak. Meglepő volt ez azért is, mivel a fennmaradt leírásokból és leletekből arra következtethettünk, hogy egy nagy kiterjedésű és viszonylag intenzív lelőhellyel van dolgunk. A lelőhely azonosításához elsősorban szisztematikus terepbejárásokat végeztünk, melyhez az ISZAP projekt által is használt terepi módszertani gyakorlatot alkalmaztuk (FÁBIÁN et al., 2016, 1–10). Ezen túlmenően – különösen a növényzettel tartósan fedett területeken – olyan lelőhely-diagnosztikai eljárásokat használtunk, mint például a fémkereső műszerrel, az ún. „portyázásos” módszerrel végzett lelőhely- és leletfelderítés (vö. V. SZABÓ, 2010, 22–23), továbbá a drónnal készített légi fotózás.

2018–2020 között több alkalommal végeztünk terepbejárást, amelynek során kb. 40 hektár területet jártunk be: részben a Nagypatak-völgyében a patakot kísérő szántott parcellákat, valamint célzottan a Borsós-oldal és a Leshegy által határolt részt. Ez utóbbin összesen 23 hektár terület szisztematikus bejárására került sor, mely során sikeresen azonosítottuk a késő bronzkori lelőhelyet. A felszínen szóródó kalcinált emberi csontszilánkok és kerámiatöredékek, valamint a kiszántott kőpakolásra utaló kisebb-nagyobb kövek koordinátáinak rögzítésével határoztuk meg az urnatemető helyzetét. A terepbejárásokkal párhuzamosan

5. kép. Bronz kisleletek Piliny-Borsós lelőhelyről
(fotó: Tankó K.)

6. kép. Szkíta korú, elektronnal bevont bronz spirál Piliny-Borsósról (fotó: Tankó K.)

7. kép. Kelta kard Piliny-Borsós lelőhelyről
(fotó: Horváth Sz. E.)

fémkeresős kutatás is folyt, melynek eredményeként számos bronz ékszer (tű, karperec töredéke), eszköz (sarló, borotva töredéke), valamint olvadt bronzrögök kerültek elő (5. kép). A bronzkori leletek mellett ugyancsak figyelemre méltó egy szkíta elektron hajkarika (6. kép), több háromágú bronz nyílhegy, egy kelta hólyagos bokaperec töredéke, továbbá vas kard (7. kép) és lándzsa (GUBA & TANKÓ, 2019, 180–182, Abb. 8). Összességében tehát az égett emberi csontok és kerámiatöredékek területi szóródása, továbbá a fémkeresővel gyűjtött fémleletek alapján megállapítható, hogy a Piliny-kultúra névadó és a vaskor tekintetében meghatározó régészeti lelőhely a Borsós nyugati domboldalán található. Ezen belül pedig a bronzkori leletek a délnyugati, a vaskori fémtárgyak pedig az északnyugati zónában koncentrálnak.

AHOL A LELŐHELYEK BESZÉLNEK: A LESHEGY ÉS A SIRMÁNY

A Borsós-dűlő közvetlen környezetében az attól keletre emelkedő domb a Leshegy, ahol 1871-ben Nyáry Jenő a honfoglaló magyarság kis családi temetőjének 5 sírját tárta fel (NYÁRY J., 1873; HORVÁTH & Soós, 2019, 56–65). A beszédes nevű lelőhelyen három láb (kb. 90 cm) vastag, szárazon rakott kör alakú építmény maradványait is feljegyezte, amelyet örtonornak, az erődített Várhegyhez tartozó elővédnek határozott meg (NYÁRY J., 1873, 16). A kőfalnak ma már nincs nyoma, de a helyszínről készült légi felvételen markánsan jelentkező körgyűrűt dokumentáltunk (8. kép). A megfigyelt jelenség feltételelesen megfeleltethető a Nyáry által leírt, jelenleg ismeretlen korú és funkciójú építménnyel vagy egy vele kapcsolatba hozható kerítő árokkal. Ma a Leshegy nagyobb része gyeper, ezért terepbejárást végezni csak a szántott nyugati oldalán lehetett. A leletkoncentráció egy intenzív bronzkori, a Hatvan-kultúra kerámia-

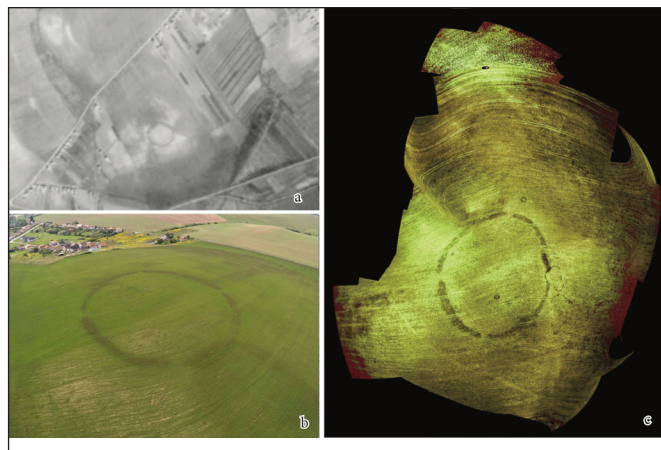
8. kép. Ismeretlen korú körárok Piliny-Leshegy lelőhelyen
(fotó: Tankó K.)

anyagával jellemezhető települést jelzett. A Nyáriak által említett „konyhahulladékkal teli vermek” valószínűleg ezen a középső bronzkori településrészen kerültek feltárára. Szerencsés fejlemény volt, hogy a Leshegy tetején végzett fémkeresős kutatás egy bronz rozettás lószerszámdíszet eredményezett, amely a honfoglalás korára datálható (9. kép). Itt szórványként emberi csonttöredékeket is gyűjtöttünk. Ezek a leletek kétségtelenül bizonyítják a honfoglalás kori temető helyét, az viszont kérdéses, hogy újabb, szántással bolygatott, netán egy korábban már feltárt sírból származnak-e.

A kutatás utolsó állomásaként a Borsóstól dél-nyugatra emelkedő Sirmányt céloztuk meg. Itt Nyáry Albert 1901-ben és 1902-ben összesen 159 honfoglalás kori és kora Árpád-kori temetkezést tárt fel, miközben az elpusztult, kiszántott sírok számát 150-re becsülte (NYÁRY A., 1902, 210–241; 1904, 50–70; HORVÁTH & SOÓS, 2019, 65–97). Egy másik adat azonban arra utal, hogy nem csupán a már ismert temetővel számolhatunk a lelőhelyen. A közelmúltban elérhetővé vált légi felvételeken jól látható, hogy a domb tetejét körárok övezi. A 2019-ben a területen vetett lucerna és az aszályos időjárás egyedülálló lehetőséget teremtett a légi lelőhelyfelderítésnek. Az általunk készített felvételeken jól látszik, hogy a korábban kutatott soros temető a Sirmány déli lejtőjén, a körárkon kívül helyezkedik el. A markánsan kirajzolódó körárkoknak pedig két, egymásra merőleges tengelyben összesen négy bejárata van (10. kép). Az álló lucerna terepbejárását nem tett lehetővé, de a fémkeresős kutatás egy honfoglalás kori csüngőt eredményezett (11. kép). A körárok korának és funkciójának meghatározásához a közeljövőben további régészeti kutatásokat tervezünk.

9. kép. Bronz lószerszámdísz Piliny-Leshegyről (fotó: Tankó K.)

10. kép. Ismeretlen korú körárok Piliny-Sirmányon,
a: légifotó (1966 – forrás: fentrol.hu); b: légifotó (2019 – Tankó K.); c: multispektrális illesztett légifotó (2019 – Tankó K.)

11. kép. Aranyozott bronz övveret Piliny-Sirmányról
(fotó: Tankó K.)

A fentiek összegzéseként elmondhatjuk, hogy a kutatási program során nem csupán a Piliny-kultúra névadó Piliny-Borsós, valamint a vele szomszédos Piliny-Leshegy és Sirmány lelőhelyeket azonosítottuk sikeresen, hanem újabb adatok váltak ismertté. A terepbejáráson fémkereső műszeres és légi lelőhely-felderítésen alapuló komplex topográfiai kutatások eredményeként sikerült pontosan meghatározni a Nyáry bárók által korábban kutatott régészeti lelőhelyek kiterjedését és korszakait. A gyűjtött leletek pedig új adatokkal szolgálnak a lelőhelyek jellegére vonatkozóan. Az eddigi eredmények alapján a közeljövőben további kutatásokat tervezünk, amelyek a lokalizált lelőhelyek geofizikai felmérésére, hitelesítő és minta-vételező célú, elsősorban szondázó jellegű feltárássra irányulnak.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A projekt a Nemzeti Kulturális Alap támogatásában valósult meg (pályázati azonosító: 207134/00325). A fémkeresős kutatásban a Magyar Nemzeti Múzeum Műszeres Lelőhely-felderítési Munkacsoportja valamint Sándor Lajos, Balga Richárd, Bercsényi Péter és Bercsényi Tamás önkéntesek segítettek a munkánkat (12. kép).

12. kép. A Magyar Nemzeti Múzeum Műszeres Lelőhely-felderítési Munkacsoportjának tagjai és a fémkeresős önkéntesek (fotó: Horváth Sz. E.)

AJÁNLOTT IRODALOM

Érdy, J. (1871). Pilini pogány sírok. *Archaeologiai Közlemények* 7, 73–83.

Fábián, Sz., Salisbury, R. B., Serlegi, G., Larsson, N., Guba, Sz. & Bácsmegi, G. (2016). Kulturális kapcsolatok és cserekereskedelem: az első földművelők az Ipoly völgyében. *Magyar Régészet* 5 (1) [2016 tavasz], 1–10.

Guba, Sz. & Tankó, K. (2019). Der eponyme Fundplatz von Piliny. *Študijné zvesti*, vol. 2019, Suppl. 1, 171–185. <https://doi.org/10.31577/szausav.2019.suppl.1.10>

Guba Sz. & Tankó K. (2019). A szkíták nyomában a nógrádi dombvidéken. *Határtalan Régészet* 4 (4), 48–51.

Guba Szilvia – Tankó Károly • „A Nyáriak nyomában.” *A magyar régészet elfeledett lelőhelyei*

Tankó, K. (2019). Sírokba zárt történetek, avagy a kelta emlékek vallatása Magyarországon. In Ilon, G. (szerk.), *Régészeti nyomozások 2.0* (pp. 159–180). Budapest: Martin Opitz Kiadó.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bondár, M. (2019). *A késő rézkori fémművesség magyarországi emlékei*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet – Archaeolingua.

Eisner, J. (1933). *Slovensko v pravěku* [Szlovákia őstörténete]. Pozsony: Nákladem učené společnosti Šafaříkovy.

Fábián, Sz., Salisbury, R. B., Serlegi, G., Larsson, N., Guba, Sz. & Bácsmegi, G. (2016). Kulturális kapcsolatok és cserekereskedelem: az első földművelők az Ipoly völgyében. *Magyar Régészet* 5 (1) [2016 tavasz], 1–10.

Furmánek, V. (1977). Die Piliny Kultur. *Slovenská archeológia* 25, 251–369.

Guba, Sz. & Tankó, K. (2019). Der eponyme Fundplatz von Piliny. *Študijné zvesti*, vol. 2019, Suppl. 1, 171–185. <https://doi.org/10.31577/szausav.2019.suppl.1.10>

Hampel, J. (1876). *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie: arrangée à l'occasion de la VIIIème session du Congrès international d'archéologie et d'anthropologie préhistoriques à Budapest*. Budapest: Franklin Társulat.

Hampel, J. (1886). *A bronzkor emlékei Magyarhonban I*. Budapest: Országos Régészeti és Embertani Társulat.

Hampel, J. (1893). Skythiai emlékek Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* 13, 385–407.

Horváth, C. & Soós, R. (2019). Piliny-Leshegy. In Horváth C., *Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei* (pp. 57–65). Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 11. Szeged – Budapest: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó.

Kalicz, N. (1968). *Die Frühbronzezeit in Nordostungarn. Abriss der Geschichte des 19.–16. Jahrhunderts v. u. Z.* *Archaeologia Hungarica* 45. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kemenczei, T. (1967). Die Zagyvapálfalva Gruppe der Pilinyer Kultur. *Acta Archaeologia Hungaricae* 19, 229–305.

Nováki, G., Feld, I., Guba, Sz., Mordovin, M. & Sárközy, S. (2017). *Nógrád megye várai az őskortól a kuruc korig*. Magyarország várainak topográfiája 4. Budapest: Castrum Bene Egyesület – Civertan Bt.

Nyáry, A. (1902). Temető királyságunk első századból. *Archaeologiai Értesítő* 22, 210–241.

Nyáry, A. (1904). A Pilinyi Árpád-kori temető. *Archaeologiai Értesítő* 24, 50–70.

Nyáry, A. (1909). A Pilinyvárhegyi őstelep. *Archaeologiai Értesítő* 29, 415–432.

Guba Szilvia – Tankó Károly • „A Nyáriak nyomában.” *A magyar régészet elfeledett lelőhelyei*

Nyáry, J. (1869). Pilini régiségek. *Archaeologiai levelek XXV. Archaeologiai Értesítő* 1, 266–267.

Nyáry, J. (1870). A pilini régiségekről. *Archaeologiai Értesítő* 2, 125–128.

Nyáry, J. (1873). A pilini Leshegyen talált csontvázokról. *Archaeologiai Közlemények* 9, 16–25.

Patay, P. (1995). Die Miniaturbronzen der Pilinyer Kultur. In A. Jockenhövel (Hrsg.), *Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag* (pp. 103–108). Bonn: Habelt.

Patay, P. (1999). A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 37, 45–56.

Pulszky, F. (1879). A kelta uralom emlékei Magyarországon. *Archaeologiai Közlemények* 13 (1), 1–22.

Reinecke, P. (1897). Magyarországi szkíta régiségek. *Archaeologiai Értesítő* 17, 1–27.

Rómer, F. (1878). *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Compte rendu de la huitième session a Budapest 1876.* Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique 8/II/2. Budapest: Franklin Társulat.

Tankó, K. (2019). Sírokba zárt történetek, avagy a kelta emlékek vallatása Magyarországon. In Ilon G. (szerk.), *Régészeti nyomozások 2.0* (pp. 159–180). Budapest: Martin Opitz Kiadó.

V. Szabó, G. (2010). Fémkereső műszeres kutatások kelet-magyarországi késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyeken. Beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézete által indított bronzkincs kutató program 2009. évi eredményeiről. Metal detection investigations at Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age sites. Report on the results of the bronze hoard exploration project of the Institute of Archeology of ELTE in 2009. In J. Kisfaludi (ed.), *Régészeti Kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2009* (pp. 19–38). Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivata – Magyar Nemzeti Múzeum, 2010.